

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:27.02.2020 ✓Accepted/Kabul:28.05.2020

DOI: 10.30794/pausbed.695789

Araştırma Makalesi/ Research Article

Balci, O. (2020). "Nizâmî-Yi Gencevî Ve Lârendeli Hamdî'nin Leylâ İle Mecnûn Mesnevilerinin Kıyaslanması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 40, Denizli, s. 451-470.

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ VE LÂRENDELİ HAMDÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİNİN KİYASLANMASI*

Orhan BALCI**

Özet

Köken itibariyle Arap coğrafyasında hayat bulan Leylâ ile Mecnûn hikâyesi başta Türk edebiyatı olmak üzere, bütün İslâm edebiyatlarında kendisine yer bulmuştur. Bu hikâyeyi kaleme almayanların bile bazı aşk serüvenlerinde temiz aşklara örnek olarak andığı, mazmun olarak değindiği bir kıssadır. Makalede Nizâmî¹ ve Lârendeli Hamdî'nin² mesnevileri tanıtılacak, her iki eser olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân ve zaman bakımından kıyaslamaya tabi tutularak Lârendeli Hamdî'nin Nizâmî'den ne kadar ölçüde etkilendiği veya ayrıldığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında Lârendeli Hamdî'nin Nizâmî'den tercüme ettiğini düşündüğümüz beyitler Nizâmî'nin beyitleriyle birlikte tablo şeklinde verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Leylâ ile Mecnûn, Nizâmî, Lârendeli Hamdî, Mesnevi, Kıyaslama.*

THE COMPARISON OF NİZAMÎ-Yİ GENCEVÎ'S AND LARENDELİ HAMDÎ'S LAYLA AND MAJNUN MATHNAWIS

Abstract

The story of Layla and Majnun, which originated in the Arab geography, has taken its place in all Islamic literature, especially in Turkish literature. It is a short story that even those who do not write this story refer to as an example of pure love in some love adventures, and as a figurative expression. In this article, Nizami's and Larendeli Hamdi's mathnawis will be introduced, and both works will be subject to comparison in terms of plot, fictional character, place and time. In addition to these, the couplets that may be belong to Larendeli Hamdi and translated from Nizami will be given together with the Nizami's couplets.

Keywords: *Layla and Majnun, Nizami, Larendeli Hamdi, Mathnawi, Comparison.*

* Bu çalışma Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı alanında Dr. Öğr. Üyesi Tuba Onat ÇAKIROĞLU tarafından yürütülmekte olan "Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Siirt.

e-posta: orhan.balci@siirt.edu.tr (orcid.org/ 0000-0001-5228-3653)

1 Nizâmî'nin "Leylâ ile Mecnûn" adlı eserinden yapılan alıntılarda şu eser kaynak olarak kullanılmıştır: A. Naci Tokmak, *Nizâmî-yi Gencevî Leylâ ile Mecnûn*, Say Yay., İstanbul. 2013.

2 Lârendeli Hamdî'nin "Leylâ ile Mecnûn" mesnevisinden yapılan beyit alıntıları için "Mohamed, Belal Saber, Lârendeli Hamdî: Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Lârendeli Hamdî'nin Eseri Cilt 1 (İnceleme) (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul 2004." adlı doktora tezinden istifade edilmiştir.

1. GİRİŞ

Edebî metin kıyaslaması, birbirinden farklı metinlerin yapısı, içeriği, temsil ettiği zihniyet, beşer ve toplum anlayışı, itikatları, içinden çıkmış olduğu toplumun birikimiyle oluşan edebiyat geleneği gibi açılardan karşılaştırılmak amacıyla yapılır. Her devir ve edebiyat muhiti, kendi asrının hususiyetini eserlerine yansıtırlar. Böyle bir mukayesede, dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekildedir: “Müellifin şahsî tabiatının payı, onu sarmalayan cemiyetin etkisi ve endişelerinin dile getirilişine has edebî geleneğin ağırlığı” (Rousseau, 1994: 141). Bu çalışmada, mukayeseli edebiyatın gayesine yaraşır bir şekilde, birbirinden farklı zaman dilimlerinde yazılmış iki Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin kıyaslaması yapılacaktır. Birisi Farsça kaleme alınmış Leylâ ve Mecnûn metni olan Genceli Nizâmî (1141-1204)’nin mesnevisi; diğeri de Lârendeli Hamdî (16. yy.)’nin kaleme aldığı mesnevidir.

Klasik Türk edebiyatımızda farklı müelliflerce kırk iki defa kaleme alınan Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinden sonra otuz defa kaleme alınan ve başlangıcı Asurlulara kadar giden Leylâ ile Mecnûn hikâyesine “Asur kralı Asurbanipal’ın kütüphanesindeki çivi yazılı tuğla tabletlerinde rastlanmıştır. Arap coğrafyasında hicri 1. yüzyılda Âmirî kabilesinden Kays bin el-Mülevvah adlı bir şairin, amcasının kızı Leylâ binti Mahdî bin Sa’d için terennüm ettiği aşk şiirleri ile bu hikâye gelişmiştir. Bu şiirler günden güne yayılarak dilden dile yayılmaya başlamış ve çok kısa bir zaman dilimi içinde Arap coğrafyasında yaşayan hikâyeye beslenerek son şeklini almıştır” (İpekten, 2015: 43). Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, Arap edebiyatında 10. yüzyıldan beri yaygındır. Mecnûn’a ithaf edilen şiirler, aralarına serpiştirilen mensur parçalarla beraber birbirine bağlanarak güzel bir hikâye haline getirilmiş ve muhtelif isimler altında toplanmıştır. Bunlardan en yaygın olanı, hangi tarihte tertip edildiği bilinmemekle birlikte birçok esere kaynak teşkil eden “Ebu Bekrî’-Valibî’nin Divanü Mecnûn’ı Leylâ’sıdır” (Levend, 1959: 6). Arap edebiyatında Kays’ın şiirleriyle, sonradan bunlara eklenen söylentilerden meydana gelen “Mecnûn ile Leylâ” kıssası, “X. yüzyılın sonlarında Kitabü’l-Egani ile İran’a geçmiş, kaynakların efsaneleştirdiği bu aşk, gerçek ve temiz aşkın örneği olarak bazı şiirlerde birer mazmun halinde kendisine yer bulduktan sonra, ilk defa Nizâmî (1141-1204) tarafından 584h./1188m. tarihinde manzum bir hikâye haline getirilmiştir” (Levend, 1959: 370).

Kaynağını Arap edebiyatında bulan Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, Türk edebiyatında birçok kez kaleme alınmıştır. Konunun ilâhî ve mecâzî aşkı terennüm etmede sağladığı geniş olanaklar, şöhretinin yerellikten sıyrılıp aşk üzerine söylenen hemen hemen her söze sirayet etmesine sebep olmuştur. Mustafa Miyasoğlu’nun ifadesiyle; “bu hikâye, bir bakıma aşkı yeniden tanımlamamızı daha doğrusu aşk anlayışımızı şekillendirmiştir” (Miyasoğlu, 1998: 124). Şu konu da mühimdir, Leylâ ile Mecnûn’un aşkı, zahirde tasavvufi bakıştan irak olan ifadelerde bile mistik bir renk almakta, “Eflatun’un Bilmiyorum nedir aşk? Ama bir tür delilik, övülemez yerilemez bir ilahi güç olduğunu biliyorum” (Masiniyon, 1943: 192) şeklinde ifade ettiği aşk mefhumuna yaklaşmaktadır.

2. NİZÂMÎ’NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİSİ

“Nizâmîden evvel Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin varlığını ilim alemi tanımamakta fakat aşık motifi gibi kullanıldığını teyit etmektedir” (Araslı, 1958: 18). Kaynak itibarıyla Arap coğrafyasında doğmasına rağmen, Fars edebiyatında onu ele alan ve dünya çapında üne kavuşturan Nizâmî olmuştur. Yaşadığı devrin “söz sanatı, felsefe, estetik, poetika ve sosyoloji sahalarında, Azerbaycan rönesansını temsil eden tek edebî şahsiyet Nizâmî’dir. Evgeni Eduardoviç Berthels, şairin, sanattaki yaratıcılığından bahsederken; Nizâmî’nin destanlarında, ortaçağ edebiyatı alametleri görünse de, onlar kuruluşlarına göre, Avrupa rönesansının en güzel eserlerindeki kadar güzeldir” (Cefer, 1982: 184) demektedir. “O, klâsik Doğu edebiyatının manzum ve romanesk aşk ve macera romanı manasındaki mesnevilerin ve bu mesnevi edebiyatının kurucusu konumundadır” (Banarlı, 1987: 357).

Nizâmî, “kadim Fars edebiyatının zirve isimlerinden biri olarak bilinmesinin yanında hamse türünün kuruculuğu payesini almıştır” (Kantar, 2007: 183). Nizâmî, penc-genc/hamsesinin üçüncü mesnevisi olan Leylâ vü Mecnûn’u “Şirvanşah bin Minûçihir’in isteği üzerine Arap kaynaklarından istifade ederek nazmetmiştir. Leylâ vü Mecnûn, hafif bahrinin “mef’ûlü mefâilün fe’ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserin beyit sayısı, kaynaklarda farklı sayılarda gösterilir. “Beyit sayısı 4000 olarak kabul eden müellifler, sonraki beyitlerin kendisinden sonra bazı kimseler tarafından eklendiğini iddia ederler” (Kartal, 2013: 64). “Kendini ‘sonsuz söz sihircisi ve eşi benzeri olmayan’ manasında ‘âyine-i gayb’” (Servetiyân, 1957: 17) yani ‘gaybın aynası’ olarak adlandıran Nizâmî, “eserindeki Arap kaynaklarındaki rivayetlerden bazısını değiştirmiş, kendiliğinden bazı motifler de ekleyip duruma uygun hikâyelerle tezyin etmiş ve tasavvufî terimlerle hikâyeyi zenginleştirip” (Levend, 1959: 31) eserini meydana getirmiştir. Kadim

Fars edebiyatında Nizâmî'yle birlikte büyük ilgi ve alaka gören Leylâ ve Mecnûn mesnevisi kendisinden sonra birçok zirve şair tarafından kaleme alınmışsa da hiçbiri onun yakaladığı şöhreti yakalayamamıştır. Aynı konuyu Türk edebiyatında Edirneli Şâhidî akabinde sırasıyla Ali Şîr Nevâî, Bihîştî Ahmet Sinan, Hamdullah Hamdî, Ahmed Rıdvân, Hamidzade Celîfî, Ahmed Sevdaî, Hakîrî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdî, Celalzâde Sâlih, Halîfe, Kafzade Fâizî, Kul Atâyî, Rifatî Abdülhay, Örfî, Andelib ve Nâkam Leylâ ile Mecnûn mesnevilerini hep Nizâmî'den etkilenerek yazmışlar, onunla boy ölçüşmeye ya da ona yaraşır olmaya çalışmışlar, ama Fuzûlî dışında, bunlardan hiçbiri, hiçbir zaman onun etki ve edebî seviyesine yükselecek derecede eser ortaya koyamamıştır. Genel olarak baktığımızda beyit sayısı farklılık göstermekle beraber vezin ve olay örgüsünde çoğunlukla Nizâmî takip edilmiştir.

3. LÂRENDELİ HAMDÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİSİ

Eser kütüphane kayıtlarına Hayret-nâme ismiyle kaydedilmiştir. Kayıtlarda bu şekilde yer almasının sebebi nüshanın 1b sahifesindeki serlevha içinde yer alan 'Kitâb-ı Hayret-nâme' ibaresidir. Zahriyeden önceki varakta ise 'Terceme-i Kısâ-i Leylî vü Mecnûn Mevlânâ Hamdî-i Lârendevî' kaydıyla eser Leylî ve Mecnûn tercümesi olarak gösterilmiştir.

Pes añlaya k'olur târih-i mevzûn

Tehayyürnâme-i Leylî vü Mecnûn (5420)

Lârendeli Hamdî 'Leylâ ile Mecnûn' hikâyesini ne zaman kaleme almaya başladığı elimizdeki bilgiler ışığında bilinmemekle birlikte bittiği tarihi hatime kısmında kaleme aldığı beyitlerde açıklamaktadır.

Pes añlaya k'olur târih-i mevzûn

Tehayyürnâme-i Leylî vü Mecnûn (5420)

Bu beytin ikinci mısraı ebced hesabıyla 949H./1542M. tarihine denk gelmektedir. Eserini yazmaya kendisini teşvik eden ya da harekete geçen unsurları sebep-i telif kısmında ifade eden Lârendeli Hamdî, sebep-i telif kısmına güzel bir tecrid sanatı yaparak kaleme hitapla başlayan şair, iki dile sahip olduğunu belirttikten sonra, bir hikâye kaleme almak ve kendisinden önce yaşamış başarılı seleflerinin sözlerini aktarmak niyetinde olduğunu haber verir.

Elâ iy hâme-i çâlâk-i taħrîr

Nedür aħvâl-i dehr it bize taħrîr (650)

Çü var iki dilüñ eyle hikâyet

Eħâdiş-i selefden kıl rivâyet (651)

Klasik Türk edebiyatı sanatçıları arasında eserlerini kaleme alma gerekçeleri arasında sık sık dile getirilen gaipten gelen ses imajı, Lârendeli Hamdî'nin de öne sürdüğü sebep olarak karşımıza çıkar. Nizâmî'nin hamsesinde bulunan Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, Lârendeli Hamdî'ye, bu efsaneyi yazmak için bir işaret gibi görünür. "*Hatıfden işittiği ses Lârendeli Hamdî'yi, tabiatını kendine itaat etmesine rağmen şiir vadisinde arzusuna ulaşmamış biri olarak tanımladıktan sonra onu marifet fidanından bir serv-i revanı kelam bağına dikmeye, kalemin şeker tabiatı ile nazmın taze gülünden gül-be-şeker ortaya koymaya, füsün defterine kalem çekip şairlik mülküne bayrak dikmeye davet eder*" (Kütük, 2002: 81).

Göñül olmışiken bu fikre dem-sâz

İşitdüm süy-ı hâtifden bir âvâz (702)

Lârendeli Hamdî eserini o esnada Karaman'da Beylerbeyi olan Şehzade II. Selim'e sunduğunu, mesnevinin giriş kısmında Şehzade II. Selim için kaleme aldığı iki kasidenin birincisinde şu beyitlerle ifade etmektedir:

Ḳabûl ide anı sulṭân-ı Yûnân

Süleymân-ı zamân oğlu Selîm Hân (618)

Ali Nihad Tarlan da Lârendeli Hamdî'nin eserini "*İslam Edebiyatında Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*" adlı doktora tezinde değerlendirirken şunları söylemektedir:

"Hamdî-i Lârendevî'nin lisânı oldukça pürüzlüdür. Buna rağmen şayân-ı hayret bir kudret-i şî'riyyesi vardır. Hayâlî vâs'îdir. Eseri çok yüklüdür. Hemen hemen eslafındaki bütün vakayî'i almıştır. Bunlar arasında bir irtibât-i mantıkî gözetmez. İlave ettiği hususiyetlerle eseri biraz avâmî "masal" tarzına yaklaştırmıştır. Nizâmî'den çok tercümeleri vardır. Fakat bunları mâhirâne yapmıştır. Tasvir kısımları çok güzeldir. Umumiyet itibarıyla Lârendeli Hamdî'nin eseri tercüme ile telif arasında kalmıştır ki şâir kendi şahsiyetiyle -fazla tercümesine rağmen- ikinci şıkka daha ziyade meyletmiştir" (Levend, 1959: 163).

Lârendeli Hamdî eserini aruzun hezec bahrinin mefâilün mefâilün feûlün kalıbıyla kaleme almıştır. 16. yy.'da ele alınan Tahayyür-nâme-i Leylî vü Mecnûn adlı eserin içine serpiştirilmiş 6 gazel ve 4 kaside bulunmaktadır. Gazellerden 5'i Mecnûn dilinden, geri kalanı ise Lârendeli Hamdî'nin dilinden Mecnûn'u övmek için kaleme alınmıştır. Leylâ ile Mecnûn için Lârendeli Hamdî'nin takip ettiği ana kaynak Nizâmî'dir. Bunun dışında Hâtîfî'nin de etkisinde kaldığı açıktır. Camî'nin tesiri görülmemekle birlikte Hüsrev'in yalnızca iki motifini esere dahil etmiştir. Bu iki motiften ilki; arkadaşları tarafından Mecnûn'un 'çemenzâr'a götürülmesi, diğeri ise, Leylâ'nın arkadaşlarıyla 'nahlistan'a gitmesidir. Lârendeli Hamdî Nizâmî ve Hâtîfî'nin rivayetlerini bir araya getirerek eseri genişletmiş, bazı motifleri değiştirmiş, hikâyeye kendisinden önce mevzuyla kaleme alan şairlerde bulunmayan motifler de eklemiştir. Bunların en önemlileri Mecnûn'un doğumunu babasına sunulan bir ayvaya bağlaması ve Leylâ ile Mecnûn'un tanışma faslını diğeri Leylâ ile Mecnûn'ların aksine okulda değil de rüya yoluyla gerçekleştirmesidir. Bütün bunlar eserin hacmini artırmakla kalmayıp ona bir masal havası da vermiştir. Ali Nihad Tarlan, "*Lârendeli Hamdî'nin eserini naklettiği motifler bakımından bir hayli yüklü*" (Tarlan, 1922: 229) bulur. Eser edebiyatımızda Leylâ ile Mecnûn'lar arasında "*Edirneli Şâhidî'nin 5660 beyitlik*" (Erbay, 2012: 679) mesnevisinden sonra 5441 beyitle en hacimli ikinci eser olarak yer almaktadır. Bu beyit toplamına mesnevinin sonunda bulunan II. Selim'in Karaman'da Beylerbeyi olarak atandıktan sonra Karaman'a geldiği tarihi gösteren beş beyitlik Farsça kaleme alınmış tarih manzumesi dahil edilmiştir. Eserin tespit edebildiğimiz yegâne nüshası "Süleymaniye Ktp. Fatih 3740" nolu bölümde bulunmaktadır.

4. "LEYLÂ İLE MECNÛN" HİKÂYESİNİN ÖZETİ

"Leylâ ve Mecnûn" hikâyesinin konusu Lârendeli Hamdî'nin ilk defa kendi mesnevisinde kullandığı iki önemli motif dışında (Kays'ın doğumunu babasına sunulan ayvaya bağlanması ve Leylâ ile Mecnûn'un birbirlerine okul yerine rüya yoluyla âşık olmaları) ana hatlarıyla her iki şairde benzerdir ve kısaca şu şekildedir:

Zengin bir Arap şahının evladı olan Kays ile Leylâ eğitim aldıkları okulda karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar. Bu durum Lârendeli Hamdî'de okul yerine rüya yoluyla gerçekleşir. Leylâ'nın babası, çıkan dedikodulardan rahatsızlık duyarak kızını okuldan alır ve sağlam bir kaleye hapseder. Bu ayrılık üzerine Kays derdini saklayamayacak hale gelir ve halkın diline düşer, kabilesi içinde 'Mecnûn' diye zikredilmeye başlar ve çöllere düşer. Babası Mecnûn'u bu aşktan vazgeçirmek ve kabilesindeki herhangi bir güzelle evlenmesi için oğlunun ardından çöllere düşer ve Mecnûn'u bulup kendisine nasihatlerde bulunur, bu dertten kurtulması için kendi kabilesinin teşvikiyle de Allah'a niyazda bulunması için Kâbe'ye götürür. Ancak Mecnûn, Kâbe'de Allah'tan sahip olduğu aşk derdinin ziyadeleşmesini ister. Babası işittiği bu sözlerden sonra iyice umudu tükenir ve çaresiz bir şekilde evine geri döner, Mecnûn ise çöle vahşi hayvanların yanına döner.

Daha önce Leylâ'yı evlatlarına isteyen Mecnûn'un ailesine cevap olarak; kızlarını böyle bir deliyle evlendirmeyecekleri, söylenmiştir. Leylâ'yı İbn-i Selâm adında zenginliği ve cömertliğiyle ün salmış bir adamla nikahlarlar. Leylâ, kendisine dokunmak isteyen eşine karşı çıkarak kendisine yaklaştırmaz. Bir müddet sonra İbn-i Selâm, Leylâ'yla yakınlık kuramama derdiyle hastalanıp yataklara düşer ve kısa süre içerisinde ölür. İbn-i Selâm'ın vefatından sonra iki âşık arasında haber getirip götürülen Zeyd ile bu iki âşığı kavuşturmak için savaştan Nevfel'in Leylâ ile Mecnûn'u bir araya getirme çabaları sonucu değiştirmez. Mecnûn, çölde aşkın bütün eziyet ve

ıstıraplarını yalnız başına yaşar. Leylâ ise Mecnûn'un ayrılığına ve bu aşk acısına daha fazla dayanamaz yakalandığı hastalık sonucu kısa süre içerisinde hayata gözlerini yumar. Leylâ'nın bu dünyadan göçtüğünün haberini alan Mecnûn, sevgilisinin mezarının üzerine kapanarak Allah'a canını alması için yalvarıp oracıkta can verir.

5. NİZÂMÎ VE LÂRENDELİ HAMDÎ'DE OLAY ÖRGÜLERİ

Şöhreti kendi edebiyatının dışına taşan Nizâmî'nin kaleme aldığı Leylâ ile Mecnûn mesnevisi başta edebiyatımız olmak üzere bütün İslam edebiyatlarında beğeni toplamış ve üstadın meydana getirdiği bu eser yüzyıllar boyunca tekrar tekrar farklı şairlerce kaleme alınmıştır. Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde Nizâmî'yi takip eden şairlerden biri de Lârendeli Hamdî'dir. Her iki şairde birtakım farklılıklar barındıran olay örgüsü ana hatlarıyla aynılık gösterir.

Tablo 1: Nizâmî ve Lârendeli Hamdî'de Olay Örgüleri.

	Nizâmî'de Olay Örgüsü	Lârendeli Hamdî'de Olay Örgüsü
1	Tevhîd ve Münaâcât	Hayret-nâme Kitabı
2	Na't-ı Peygamber-i ekrem	İsmi aziz olan Yaratıcı'nın birliği hakkında
3	Peygamberin mi'râcı	Tevhidin ve hikmetlerinin beyanı hakkında
4	Yaratılış hikâyesinin kesin delili	Yüce Yaratıcı'nın birliği hakkında kaside
5	Delilin başlangıcı	Allah'a yalvarma hakkında söz
6	Kitabı yazma sebebi	Âlemlerin Rabb'nin Resulü ve peygamberlerin efendisi hakkında naat
7	Şahlarşâhı Ahsitan bin Menûcehr'in övgüsü	Nebilerin sonuncun vasfı hakkında kaside
8	Şah'a saygı için yer öpme	Hz. Muhammed'in miracı hakkında kaside
9	Nizâmî'nin oğlunu Şirvanşâh'ın oğluna teslim etmesi	Mü'minlerin emiri Ebu Bekir'in övgüsü hakkında
10	Kıskaçlar ve inkârcılardan şikâyet hakkında	Mü'minlerin emiri Ömer'in övgüsü hakkında
11	Şikâyet'in özü	Mü'minlerin emiri Osman'ın vasfı hakkında
12	Oğlu Muhammed Nizâmî'ye nasihatı hakkında	Mü'minlerin emiri Ali'nin vasfı hakkında
13	Az konuşmanın yararları	Hasan ve Hüseyin'in övgüsü hakkında
14	Geçmişlerinden bazılarını anma hakkında	Sultan Süleyman hazretlerinin övgüsü hakkında
15	Babayı hatırlama	Âlemin sığınağı Sultan Süleyman hazretlerinin vasfı hakkında kaside
16	Kürt asıllı annem Reîse'yi hatırlama	Allah bekâsını uzun etsin, ulu şehzâde Sultan Selim'in övgüsü hakkında
17	Dayım Hâce Ömer'i hatırlama	Allah ömrünü uzun etsin, talihli şehzâde Sultan Selim hazretlerinin övgüsü hakkında kaside
18	Göçen can dostlarını ve yeni can dostlarını anma	Kitabın nazmedilme sebebi ve kalemin tarifi hakkında
19	Maddî vücûdu unutma	Mecnûn'un babasının Mecnûn'u sünnet ettirmesi
20	Yücelmeyi unutma	Babasının Mecnûn'u okula vermesi
21	Ömrü unutma	Hâlin vasfı hakkında gazel
22	Alçak gönüllü davranma ve kendini hakir görme hakkında	Gecenin tasviri ve babasının Mecnûn'u çağırıp o sırrı açıklaması
23	Temsil	Mecnûn'un rüyasında Leylâ'nın resmini görmesi
24	Zulme katlanmamak gerek	Mecnûn'un rüyasını annesine anlatması ve annesinin ona öğüt vermesi
25	Padişah hizmetinden çekilmek	Leylâ'nın babasının ululuğunun bildirilmesi ve Leylâ'nın güzelliğinin açıklanması hakkında
26	Kimsenin rızıkına ve işine karışmamak gerek	Leylâ'nın Mecnûn'u rüyasında görüp âşik olması
27	Mutluluk ve kanâat	Mecnûn'un Leylâ'yı seyretmeye gitmesi ve Leylâ'nın otağının tarifi
28	Halka neşe içinde hizmet etmek	Mecnûn'un babasının oğlunun halini öğrenmesi ve ona öğüt vermesi

29	Yücelmek için mütevazı ol	Mecnûn'un babasına cevap vermesi
30	Yalnızken şiir yazmak	Anne ve babasının Leylâ'nın aşk halinden haberdar olması
31	Hikâyenin başlangıcı	Annesinin Leylâ'ya öğüt vermesi
32	Leylâ ile Mecnûn'un birbirine âşık olmaları	Leylâ'nın annesine cevap vermesi
33	Mecnûn hakkında	Leylâ ve Mecnûn'un aşkı hakkında bir başka söylenti
34	Mecnûn'un Leylâ'yı görmeye gitmesi	Mecnûn'un gönül kuşunun, delilik avcısının tuzağına tutulması
35	Mecnûn'un babasının kız istemeye gitmesi	Duruma uygun gazel
36	Leylâ'nın aşkı için Mecnûn'un ağlayıp inlemesi	Mecnûn'un divanelik ve aşk içindeki durumuna dair
37	Mecnûn'u babasının Ka'be'ye götürmesi	Mecnûn'un babasının, Mecnûn'u aramaya dağa gitmesi
38	Mecnûn'un babasının Leylâ'nın kabilesinin niyetini anlaması	Mecnûn'un babasını görmesi ve ağlaması
39	Babasının Mecnûn'a öğüt vermesi	Mecnûn'un evine gelmesi
40	Mecnûn'un babasına cevabı	Annesinin Mecnûn'a öğüt vermesi
41	Hikâye	Mecnûn'un annesine cevap vermesi
42	Leylâ'nın durumu hakkında	Leylâ'nın Mecnûn'un kabilesine gitmesi
43	Leylâ'nın gezmek için bahçeye gitmesi	Leylâ'nın meclisinin tasviri
44	İbn-i Selâm'ın Leylâ'yı istemesi	Mecnûn'un Leylâ'yla görüşmesi
45	Nevfel'in Mecnûn'un yanına gelmesi	Mecnûn'un Leylâ'ya veda etmesi
46	Mecnûn'un Nevfel'e sitem etmesi	Mecnûn'un babasının Leylâ'yı istemeye gitmesi
47	Nevfel'in Leylâ'nın kabilesiyle savaşa tutuşması	Leylâ'nın babasının Mecnûn'un babasına cevap vermesi
48	Mecnûn'un Nevfel'e sitemi	Mecnûn'un meclise gelmesi ve umudunu kaybedip geri dönmesi
49	Nevfel'in tekrar savaşa tutuşması	Mecnûn'un babasının baykuş gibi inzivaya çekilen Âbid'i bulması
50	Mecnûn'un ceylanları kurtarması	Zâhid'in Mecnûn'un babasına cevap vermesi
51	Mecnûn'un geyikleri serbest bırakması	Babasının Mecnûn'u Kâbe'ye götürmesi
52	Mecnûn'un karga ile konuşması	Mecnûn'un ağlaması ve ihtiyacını istemesi
53	Bir kocakarının Mecnûn'u Leylâ'nın çadırına götürmesi	İbn-i Selâm'ın Leylâ'yı istemesi
54	Babasının Leylâ'yı İbn-i Selâm'a vermesi	Nevfel'in kıssası ve onun Mecnûn'la tanışması
55	İbn-i Selâm'ın Leylâ'yı kendi evine götürmesi	Hâlin vasfı hakkında gazel
56	Mecnûn'un Leylâ'nın evlendiğini öğrenmesi	Nevfel'in Mecnûn'la konuşmasının beyanı hakkında
57	Mecnûn'un Leylâ'nın hayaline şikâyetinde bulunması	Mecnûn'un Nevfel'i ahde vefasızlıkla itham etmesi
58	Mecnûn'un babasının evladını görmeye gitmesi	Nevfel'in, Leylâ'nın babasına mektup yazması ve savaşması
59	Mecnûn'un babasına cevap vermesi	Savaşın tasviri
60	Mecnûn'un babasıyla vedalaşması	Mecnûn'un barış için çalışması
61	Mecnûn'un babasının ölümünü öğrenmesi	Nevfel'in savaştan vazgeçmesi ve barış yapması
62	Mecnûn'un vahşi hayvanlarla ünsiyeti	Leylâ'nın kabilesinin Mecnûn'u öldürmeye kalkışması
63	Hikâye	Leylâ'nın hilelerden haberdar olması ve Mecnûn'a haberci göndermesi
64	Mecnûn'un Allah Teâlâ'nın dergahına yakarması	Nevfel'in Leylâ'nın kabilesiyle ikinci defa savaşması
65	Mecnûn' Zühre'ye yakarışı	Savaşın tasviri ve Leylâ'nın kabilesinin yenilmesi
66	Mecnûn'un Jüpiter'e yakarışı	Leylâ'nın babasının ve şöhretli kabilesinin ihtiyaçlarının Nevfel'den özür dilemesi
67	Mecnûn'un Tanrı katına yakarışı	Nevfel'in kabilesinin özrünü kabul etmesi
68	Leylâ'nın mektubunun Mecnûn'a ulaşması	Mecnûn'un Nevfel'e öfkelenmesi ve çölün yolunu tutması

69	Leylâ'nın Mecnûn'a gönderdiği mektubun içeriği	Söylentinin uyumsuzluğu hakkında
70	Mecnûn'un Leylâ'ya yazdığı cevap mektubu	Mecnûn'un çöllere düşmesi ve ceylanları avcıdan satın alması
71	Dayısı Selim-i Âmirî'nin Mecnûn'u görmeye gelmesi	Mecnûn'un avcının tuzağından ceylanları kurtarması
72	Hikâye	Gazel
73	Mecnûn'un annesini görmesi	Sabahın tasviri ve Mecnûn'un kargayla konuşması
74	Mecnûn'un annesinin ölümünü öğrenmesi	Mecnûn'un kocakarıyla konuşması
75	Leylâ'nın Mecnûn'u davet etmesi	Mecnûn'un Leylâ'nın kapısına varması ve aplatması
76	Mecnûn'un Leylâ'nın huzurunda gazel okuması	Mecnûn'un başka bir kez de kör kılığında Leylâ'nın mahallesine gitmesi
77	Selam-ı Bağdadî'nin Mecnûn'la tanışması	Kışın tasviri ve Mecnûn'un bahçivandan serviyi satın alması
78	Mecnûn'un Selam-ı Bağdadî'ye cevabı	İbn-i Selâm'ın Leylâ'nın kabilesine gelmesi ve armağanlar vermesi
79	Leylâ'nın kocası İbn-i Selam'ın ölümü	Leylâ'nın kendini süsleyen kişiye öfkelenmesi
80	Sonbaharın gelişi ve Leylâ'nın ölümü	Annesinin Leylâ'ya öğüt vermesi ve Leylâ'nın İbn-i Selam'a nikahlanması
81	Mecnûn'un Leylâ'nın ölümüne üzülmesi	Leylâ ve damadın yalnız kalması, damadın isteğine ulaşamaması
82	Mecnûn'un Leylâ'nın kabri başında ölümü	Mecnûn'un rüya görmesi
83	Mecnûn'un kabilesinin onun ölümünden haberdar olması	Mecnûn'un Leylâ'nın evlendiğinden haberdar olması
84	Kitap tamamlanırken Şirvanşah için son söz	Mecnûn'un kocakarıya cevap vermesi ve azarlaması
85		Kadının Mecnûn'u teselli etmesi ve Mecnûn'un ağlaması
86		Mecnûn'un babasının Mecnûn'a gitmesi ve öğüt vermesi
87		Mecnûn'un babasına cevap vermesi
88		Mecnûn'un babasının Mecnûn'a veda etmesi ve ölmesi
89		Mecnûn'un babasının ölümünden haberdar olması
90		Mersiye
91		Sabahın tasviri
92		Mecnûn'un durumunun tasviri ve hayvanların ona alışması
93		Vezir ile Merv Şahr'ın Hikâyesi
94		Bağır yakan pervanenin, gönül aydınlatan muma mektup yazması
95		Mektubun tasviri hakkında
96		Mecnûn'un mektubunun Leylâ'ya ulaşması
97		Leylâ'nın, Mecnûn'un mektubuna cevap yazması
98		Leylâ'nın mektubunun avuntusuz Mecnûn'a ulaşması
99		Selim-i Âmirî'nin gelip Mecnûn'u görmesi
100		Kanaatkâr Zâhid ve Padişah Hikâyesi
101		Selim'in getirdiği Mecnûn'un annesinin Mecnûn'u görmesi
102		Mecnûn'un annesinin ölümü
103		Mecnûn'un, annesinin ölümünden haberdar olması
104		Baharın tasviri ve Mecnûn'un vahşi hayvanlarla ünsiyet kurması
105		Yakınlarının Mecnûn'u istemeye gelmeleri ve geri dönmeleri
106		Mecnûn'un yakınlarına cevap vermesi
107		Yakınlarının Mecnûn'u dağdan gül bahçesine getirmesi

108		Bahçenin tasviri ve Leylâ'nın Mecnûn'u görmenin yolunu bulması
109		Pîr'in Mecnûn'u buluşma yerine getirmesi
110		Mecnûn'un Leylâ'nın huzurunda gazel söylemesi
111		Selam-ı Bağdadî'nin Mecnûn'u görmeye gelmesi
112		Mecnûn'un Selam'a cevap vermesi
113		Selam'ın Mecnûn'a cevap vermesi
114		Mecnûn'un Selam'a cevap vermesi
115		Selam'ın Mecnûn'a hitap etmesi
116		Mecnûn'un Selam'a cevap vermesi
117		Selam-ı Bağdadî'nin Mecnûn'a veda etmesi
118		Mecnûn'un ululuğunun tasviri
119		Zeyneb ve Zeyd'in hikâyesi
120		Zeyd'in Leylâ'yla tanışması
121		Mecnûn'un Zeyd'e cevap vermesi
122		Leylâ'nın İbn-i Selam'ın koruması altındaki hâlinin tasviri
123		İbn-i Selam'ın hastalanması ve ölmesi
124		Mecnûn'un İbn-i Selam'ın ölümünden haberdar olması
125		Gecenin tasviri ve Leylâ'nın Allah'a yalvarması
126		Leylâ'nın Mecnûn'u istemesi
127		Mecnûn'un Leylâ'nın kapısına gelmesi
128		Leylâ ve Mecnûn'un birbiriyle haramdan uzak bir yolda buluşması
129		Leylâ'nın Mecnûn'a hitabı
130		Mecnûn'un Leylâ'ya cevap vermesi
131		Leylâ'nın Mecnûn'a teselli yollu cevabı
132		Mecnûn'un dağa gitmesi
133		Sonbaharın tasviri, Leylâ'nın hastalanması ve ölmesi
134		Leylâ'nın hastalığının tasviri
135		Leylâ'nın annesine vasiyet etmesi
136		Leylâ'nın ölmesi ve akrabalarının buna tahammül etmesi
137		Leylâ'nın annesinin ağlayıp inlemesi ve Leylâ'nın ölümünü Mecnûn'a haber vermesi
138		Mecnûn'un Leylâ'nın ölümünden haberdar olması
139		Mecnûn'un Leylâ'nın hasretiyle ölmesi
140		Akrabalarının Mecnûn'un ölümünden haberdar olması
141		Zeyd'in rüyada Leylâ ve Mecnûn'u birlikte görmesi
142		Kitabın tamamlanması hakkında

Her iki mesneviye baktığımızda başlık sayısı olarak Lârendeli Hamdî'nin Nizâmî'ye oranla yaklaşık olarak iki katı fazla başlık kullandığını görmekteyiz. Nizâmî eserine koyduğu çok uzun tevhid, münacaat, naat ve eserin takdim edildiği kimseler için kaleme aldığı methiye gibi bölümleri biraz fazla uzun tutmuştur. Mesnevinin giriş bölümünde Nizâmî 30 başlık kullanırken, Lârendeli Hamdî bu kısmı daha kısa tutarak 17 başlıkla sınırlandırmıştır. Mesnevide hikâyenin anlatıldığı asıl kısımda Nizâmî 53 başlık kullanırken, Lârendeli Hamdî ise 124 başlıkla Nizâmî'ye oranla hayli uzun tutmuştur. Bunun sebebini Lârendeli Hamdî'nin hikâyeyi Nizâmî'den yaklaşık olarak dört asır sonra kaleme almasına bağlayabiliriz. Çünkü geçen zaman dilimi içerisinde bu hikâye defalarca kaleme alınıp metne ekleme veya çıkarmalar yoluyla müdahaleler edilerek daha da zengin bir içeriğe sahip olması sağlanmıştır. Lârendeli Hamdî'nin hikâyesinde asıl kısmın geniş olmasını bu varyantları da göz önüne alarak

eserini şekillendirmesine bağlayabiliriz. Son kısım ise her iki şairde birer başlık olup eser nihayete erdirilmiştir. Nizâmî'nin toplam beyit sayısı 3654 iken Lârendeli Hamdî'nin mesnevisi ise 5441 beyittir.

Burada başlıkların birbirine kıyasla durumlarının anlaşılabilmesi için 3 ayrı tabloya daha ihtiyaç vardır.

1. Her iki eserdeki müşterek başlıklar
2. Sadece Nizâmî'de bulunan başlıklar
3. Sadece Hamdî'de bulunan başlıklar

Tablo 2: Her İki Eserdeki Müşterek Başlıklar

	Nizâmî'de Olay Örgüsü	Lârendeli Hamdî'de Olay Örgüsü
1	Mecnûn'un Leylâ'yı görmeye gitmesi	Mecnûn'un Leylâ'yı seyretmeye gitmesi ve Leylâ'nın otağının tarifi
2	Mecnûn'un babasının kız istemeye gitmesi	Mecnûn'un babasının Leylâ'yı istemeye gitmesi
3	Mecnûn'u babasının Ka'be'ye götürmesi	Babasının Mecnûn'u Kâbe'ye götürmesi
4	Babasının Mecnûn'a öğüt vermesi	Mecnûn'un babasının oğlunun halini öğrenmesi ve ona öğüt vermesi
5	Mecnûn'un babasına cevabı	Mecnûn'un babasına cevap vermesi
6	İbn-i Selâm'ın Leylâ'yı istemesi	İbn-i Selâm'ın Leylâ'yı istemesi
7	Nevfel'in Mecnûn'un yanına gelmesi	Nevfel'in kıssası ve onun Mecnûn'la tanışması
8	Mecnûn'un Nevfel'e sitem etmesi	Mecnûn'un Nevfel'i ahde vefasızlıkla itham etmesi
9	Nevfel'in Leylâ'nın kabilesiyle savaşa tutuşması	Nevfel'in, Leylâ'nın babasına mektup yazması ve savaşması
10	Nevfel'in tekrar savaşa tutuşması	Nevfel'in Leylâ'nın kabilesiyle ikinci defa savaşması
11	Mecnûn'un ceylanları kurtarması	Mecnûn'un çöllere düşmesi ve ceylanları avcıdan satın alması
12	Mecnûn'un geyikleri serbest bırakması	Mecnûn'un avcının tuzağından ceylanları kurtarması
13	Mecnûn'un karga ile konuşması	Sabahın tasviri ve Mecnûn'un kargayla konuşması
14	Bir kocakarının Mecnûn'u Leylâ'nın çadırına götürmesi	Mecnûn'un kocakarıyla konuşması ve Leylâ'nın kapısına varıp ağlaması
15	Babasının Leylâ'yı İbn-i Selâm'a vermesi	Annesinin Leylâ'ya öğüt vermesi ve Leylâ'nın İbn-i Selâm'a nikahlanması
16	Mecnûn'un Leylâ'nın evlendiğini öğrenmesi	Mecnûn'un Leylâ'nın evlendiğinden haberdar olması
17	Mecnûn'un babasının evladını görmeye gitmesi	Mecnûn'un babasının Mecnûn'a gitmesi ve öğüt vermesi
18	Mecnûn'un babasına cevap vermesi	Mecnûn'un babasına cevap vermesi
19	Mecnûn'un babasıyla vedalaşması	Mecnûn'un babasının Mecnûn'a veda etmesi ve ölmesi
20	Mecnûn'un babasının ölümünü öğrenmesi	Mecnûn'un babasının ölümünden haberdar olması
21	Mecnûn'un vahşi hayvanlarla ünsiyeti	Mecnûn'un durumunun tasviri ve hayvanların ona alışması
22	Vezir ile Merv Şahı'nın Hikâyesi	Vezir ile Merv Şahı'nın Hikâyesi
23	Leylâ'nın mektubunun Mecnûn'a ulaşması	Leylâ'nın, Mecnûn'un mektubuna cevap yazması
24	Leylâ'nın Mecnûn'a gönderdiği mektubun içeriği	Mektubun tasviri hakkında
25	Mecnûn'un Leylâ'ya yazdığı cevap mektubu	Mecnûn'un mektubunun Leylâ'ya ulaşması
26	Dayısı Selim-i Âmirî'nin Mecnûn'u görmeye gelmesi	Selim-i Âmirî'nin gelip Mecnûn'u görmesi
27	Kanaatkâr Zâhid ve Padişah Hikâyesi	Kanaatkâr Zâhid ve Padişah Hikâyesi
28	Mecnûn'un annesini görmesi	Selim'in getirdiği Mecnûn'un annesinin Mecnûn'u görmesi
29	Mecnûn'un annesinin ölümünü öğrenmesi	Mecnûn'un, annesinin ölümünden haberdar olması
30	Leylâ'nın Mecnûn'u davet etmesi	Bahçenin tasviri ve Leylâ'nın Mecnûn'u görmenin yolunu bulması

31	Mecnûn'un Leylâ'nın huzurunda gazel okuması	Mecnûn'un Leylâ'nın huzurunda gazel söylemesi
32	Selam-ı Bağdadî'nin Mecnûn'la tanışması	Selam-ı Bağdadî'nin Mecnûn'u görmeye gelmesi
33	Mecnûn'un Selam-ı Bağdadî'ye cevabı	Mecnûn'un Selam'a cevap vermesi
34	Leylâ'nın kocası İbn-i Selam'ın ölümü	İbn-i Selam'ın hastalanması ve ölmesi
35	Sonbaharın gelişi ve Leylâ'nın ölümü	Sonbaharın tasviri, Leylâ'nın hastalanması ve ölmesi
36	Mecnûn'un Leylâ'nın ölümüne üzülmesi	Mecnûn'un Leylâ'nın ölümünden haberdar olması
37	Mecnûn'un Leylâ'nın kabri başında ölümü	Mecnûn'un Leylâ'nın hasretiyle ölmesi
38	Mecnûn'un kabilesinin onun ölümünden haberdar olması	Akrabalarının Mecnûn'un ölümünden haberdar olması

Tablo 3: Sadece Nizâmî'de Bulunan Başlıklar

1	Leylâ ile Mecnûn'un birbirine âşık olmaları
2	Leylâ'nın aşkı için Mecnûn'un ağlayıp inlemesi
3	Mecnûn'un Leylâ'nın hayaline şikâyetinde bulunması
4	Mecnûn'un babasının Leylâ'nın kabilesinin niyetini anlaması
5	Bir Keklik ile Karıncanın Hikâyesi
6	Mecnûn'un Allah Teâlâ'nın dergahına yakarması
7	Mecnûn' Zühre'ye yakarışı
8	Mecnûn'un Jüpiter'e yakarışı
9	Mecnûn'un Tanrı katına yakarışı

Tablo 4: Sadece Hamdî'de bulunan başlıklar

1	Gecenin tasviri ve babasının Mecnûn'u çağırıp o sırrı açıklaması
2	Mecnûn'un rüyasında Leylâ'nın resmini görmesi
3	Leylâ'nın Mecnûn'u rüyasında görüp âşık olması
4	Leylâ'nın hilelerden haberdar olması ve Mecnûn'a haberci göndermesi
5	Zeyneb ü Zeyd'in hikâyesi
6	Zeyd'in rüyada Leylâ ve Mecnûn'u birlikte görmesi
7	Mecnûn'un babasının baykuş gibi inzivaya çekilen Zâhid'i bulması
8	
9	

Leylâ ile Mecnûn'un birbirine âşık olması her iki mesnevîde ortak mefhum olmasına rağmen Nizâmî'de okulda birbirlerini görmeleri yoluyla, Lârendeli Hamdî'de ise rüyada birbirlerini görmeleri yoluyla gerçekleştiğinden dolayı müşterek olmayan başlıklarda gösterilmiştir. Diğer bir önemli husus ise Zeyd ü Zeyneb hikâyesini Lârendeli Hamdî, Nizâmî'den almasına rağmen bu kısma “Şair-i İlhakî'nin Nizâmî'ye yaptığı eklemelerden olup orijinal metinde yer almamaktadır” (Levend, 1959: 11). Lârendeli Hamdî, başka bir şair tarafından eklenen bu hikâyenin işleyişine sadık kalarak mesnevisine almıştır.

6. NİZÂMÎ VE LÂRENDELİ HAMDÎ'DE ŞAHİS, MEKÂN VE ZAMAN KIYASLAMASI

6.1. Şahıs Kadrosu

Mesnevinin aksiyonunu sağlayan ana karakterlerdir. Her ne kadar arka planda kalan yardımcı karakterlerin hikâyede önemli fonksiyonları olmadığını düşünsek ya da anlatıcı öyle hissettirmeye çalışsa dahi bazı yardımcı kahramanların olayların akışına olumlu veya olumsuz katkı sağladıkları göz ardı edilemeyen bir gerçektir. Şahıs kadrosunu meydana getiren anlatıcı ile itibari kahraman arasında, özde bir benzerlik vardır. Çünkü itibari eserin modeli ve malzemesi haricî alemde alınır. Şerif Aktaş bu durumu şöyle ifade etmiştir. “İtibarî eserde nakledilen hikâyenin zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramlar, şahıs kadrosunu oluştururlar. Hangi şart altında olursa olsun, şahıs kadrosunu oluşturan bireyler itibarî âlemde ve bu âlem içinde yer alan diğer unsurlardan ayrı düşünülemez” (Aktaş, 1998: 148). Nizâmî ve Lârendeli Hamdî'nin eserlerinde oldukça geniş bir şahıs kadrosu vardır. Bu şahıs kadrosunu, bireylerin, hikâyede yükledikleri fonksiyon ve önem derecesi dikkate alınarak tablo şeklinde şöyle sınıflandırmak mümkündür. Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde şahıs kadrosunun tahlil ve tasnifi farklı şekillerde yapılabilmektedir. Oluşturduğumuz tablo için Roland Bourneur ve Real Quillet'in ve bunlara bağlı olarak Şerif Aktaş'ın yapmış oldukları tasnifi esas aldık. Bu tasnif şu başlıkları ihtiva eder:

1. “Asıl kahramanlar veya Birinci Derecedeki Kahramanlar
2. Arzu Edilen ve Korku Duyulan

3. Hasım veya Karşı güç (Antagoniste)

4. Yönlendirici (Destinateur)

5. Alıcı

6. Yardımcı Kahraman (Adjuvant)

7. Dekoratif Unsur Durumundaki Kahramanlar” (Aktaş, 1998: 153)

Oluşturduğumuz tabloya mesnevîdeki geniş şahıs kadrosundan dolayı dekoratif unsur konumundaki karakterler dahil edilmemiştir.

Tablo 5: Nizâmî ve Lârendeli Hamdî’de Şahıs Kadroları

	Nizâmî’nin Şahıs Kadrosu	Lârendeli Hamdî’nin Şahıs Kadrosu
Arzu Edilen ve Korku Duyulan		
1	Leylâ	Leylâ
Asıl kahramanlar veya Birinci Derecedeki Kahramanlar		
2	Mecnûn (Kays)	Mecnûn (Kays)
Hasım veya Karşıt Güç		
3	Leylâ’nın Babası	Leylâ’nın Babası
4	İbn-i Selam	İbn-i Selam
Yönlendirici		
5	Nevfel	Nevfel
6		Pîr
Alıcı		
7	Mecnûn’un Babası (Seyyidi Âmirî)	Mecnûn’un Babası
8	Mecnûn’un Annesi	Mecnûn’un Annesi
Yardımcı Kahraman		
9	Selam-ı Bağdâdî	Selam-ı Bağdâdî
10	Leylâ’nın Annesi	Leylâ’nın Annesi
11	Selim-i Amirî	Selim-i Amirî
12	Kocakarı	Acûze
13		Zeyd

Özellikle Leylâ karakteri için diyebileceğimiz, Lârendeli Hamdî’nin de tıpkı Nizâmî gibi Arap kaynaklarının anlatımının aksine hikâyenin karakterleri arasında Leylâ’ya öncelik vermiştir; zira Arap efsaneleri sadece Mecnûn’un etrafında dönmekte, yalnız Mecnun’un aşkıdan bahsetmektedir. Diğer mesnevîlerde de Leylâ’nın rolü, Mecnun’un rolüne ve Nizâmî’nin Leylâ’sına göre zayıftır. Bir başka ifadeyle Nizâmî’nin anlatımında baştan sona Leylâ’nın kişiliği Mecnûn’a göre daha ağırbaşlı ve mücadeleci olarak yansıtılmıştır. *“Leylâ’nın derdi, kendi ifadesiyle Mecnûn’una oranla kat kat fazladır; buna rağmen asla yaşamında kontrolünü kaybetmemekte, umutsuz olmamaktadır. Fakat bütün bu meziyetlere rağmen Leylâ, kendini toplumun bunaltıcı geleneklerinin ağır boyunduruğu altında bulur. İster istemez bütün kadınların omuzlarına yüklenen bu haksızlıklara tahammül etmektedir. Leylâ’nın aşkı ile mensup olduğu toplumun gelenek ve kuralları arasında bitmek bilmeyen bir kavga vardır”* (Alizâde, 1941: 85). Şüphesiz Leylâ’nın vaziyeti, her ne kadar Mecnûn’a olan sevdası bütün nişaneleriyle ortada olsa da, Mecnûn gibi ortalığa saçmayıp aşk sırrını görünüşte başkalarından gizlediği, bu nedenle Nizâmî’nin deyimiyle gönlünde sakladığı sırrı yalnızca ölüm döşeginde annesine açmakta oluşuyla mazurdur. Bu durumu Lârendeli Hamdî ise Leylâ’ya içinde yetiştiği muhitte bir genç kızdan beklenmeyen bir tavırla hem annesine hem de kocasına Mecnûn’a olan aşkı söyletmesiyle biraz daha farklı bir tablo ortaya koyar.

Mecnûn karakteri ise her iki mesnevîde benzer özellikte resmedilmiştir. Kays, vefalı, aşık ve melankolik bir karakterdir. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle “iyileşmek istemeyen bir ruh hastası” (Kaplan, 1985: 144) kişiliği sergilemektedir. Paraya pula önem vermeyen, sadece sevgilisini düşünmekle yetinen bir meczuptur. Ancak sevgilisinin evlendiğini duyunca, sitemini esirgemeyecek ve onu suçlayacak kadar da, gözü karadır. Derin bir yok olma ve manevî intihar arzusu ile dolu olan Mecnûn'un bu intihar arzusu Leylâ'nın ölümüyle birlikte zirveye çıkar ve gerçeğe dönüşür. Bu ölümle beraber görülüyor ki Mecnûn, bütün mücadele gücünü Leylâ'dan aldığı ya da bir başka deyişle hayatta kalma gerekçesinin yegâne sebebinin Leylâ olduğu apaçık ortadadır.

Lârendeli Hamdî'deki Zeyd karakteri ise Agah Sırrı Levend'in ifadesiyle “Şair-i İlhakî'nin” (Levend, 1959: 11) Nizâmî'nin eserine sonradan eklediği bir karakter olduğu için Nizâmî'nin şahıs kadrosunda gösterilmemiştir. Lârendeli Hamdî'de bulunan “Pîr” karakteri mesnevinin ana kahramanlarından biri olan Mecnûn'un doğumuna vesile olan ayvayı Mecnûn'un babasına sunan kişi olduğu için önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Nizâmî'de şahın çocuğu olması, kurbanlar kesip fakirleri doyurmasına ve ettiği dualarının kabul edilmesine bağlanmıştır.

Ebeveyn karakterlerine baktığımızda da her iki mesnevîde benzer hususiyetlerde çizilmişlerdir. Her iki aşığın anneleri, evlatlarına karşı şefkatli ve herhangi bir zarar görmemeleri için sürekli nasihatte bulunan vefa abideleridir. Baba figürleri ise evlatlarına karşı merhametli olmakla birlikte, haklarında aldıkları kararlarda toplumun beklentilerine göre hareket etmeleri sebebiyle pasif bir karakter sergilemektedirler. Muhamed Veled, özellikle Leylâ'nın babasının kızını Mecnûn'a vermeyiş sebebinin bir Arap adeti olarak görüyor. “Aralarında mu'aşaka vuku bulan kimseleri yekdigere tezcic eylemek inde'l-arab 'âr-ı azîm ve akbah-ı me'ayib olmakla her ne kadar Mecnûn'un pederi maiyeti ricalinden ve akrabasından birkaç kimse alarak Leylâ'nın pederine müracaatla istedi ise de Leylâ'nın pederi sözünü tamamlamaya fırsat vermeden yemin ederek “Vallahi ben falan kimse kızını bir âşık mecnuna vermiştir” dedirtmem diyerek reddetmiştir” (Güler, 1999: 3). Bu düşüncüyü yansıtan beyitler bulunabilirse de asıl sebep, Mecnûn'un aile reisliği sorumluluğunu taşıyamayacak durumda olmasıdır.

Mesnevîlerde geçen karakterlerin düzlük ve yuvarlaklık bakımından tasnifi aşağıda tablo şeklinde verilmiştir:

Tablo 6: Şahıs Kadrolarının Düzlük ve Yuvarlaklık Bakımından Kıyaslanmaları

	Nizâmî'de Şahıs Kadrosu	Lârendeli Hamdî'de Şahıs Kadrosu
Yuvarlak Karakterler		
1	Leylâ	Leylâ
2	Mecnûn	Mecnûn
3	İbn-i Selâm	İbn-i Selâm
4	Nevfel	Nevfel
Düz Karakterler		
5	Leylâ'nın Babası	Leylâ'nın Babası
6	Mecnûn'un Babası (Seyyidi Âmirî)	Mecnûn'un Babası
7	Selim-i Amirî	Selim-i Amirî
8	Selam-ı Bağdâdî	Selam-ı Bağdâdî
9	Kocakarı	Acûze
10	Mecnûn'un Annesi	Mecnûn'un Annesi
11	Leylâ'nın Annesi	Leylâ'nın Annesi
12		Zeyd
13		Pîr

Bu tabloda özellikle her iki mesnevîde aynı özelliklerde resmedilen İbn-i Selâm ve Nevfel karakterleri için şunları söyleyebiliriz. Hikâyenin akışı içinde ortaya ilk çıktıklarında düz karakter görüntüsü veren bu iki kahraman, mesnevinin ilerleyen bölümlerinde aldıkları kararlar doğrultusunda düz karakter kişiliğinden sıyrılıp yuvarlak karaktere bürünürler. İbn-i Selâm, hikâyenin başında Leylâ'yı çok sevmesine rağmen, aşkına karşılık bulamayınca zorla sahip olmak yerine uzaktan seyretmekle yetinmeyi kabul eder. Nevfel ise, ortaya ilk çıktığı zamanda Leylâ'yı

Mecnûn'a alacağına dair ahdetmesine rağmen ilerleyen kısımlarda elinde imkân olmasına rağmen bu sözünü yerine getirmeyerek ülkesine geri döner ve vakanın gidişatına etki eder.

6.2. Mekân

İtibari bir eserde mekânın da itibari olması doğal bir durumdur. *“Vak'a silsilesini meydana getiren halkaların mahiyeti ve ona iştirak eden şahıs kadrosundaki bireylerin içinde buldukları şartlar, bu itibari mekânın şekillenmesine etki eden faktörlerdendir”* (Aktaş, 1998: 141). Bütün bu hususiyetleriyle mekân, anlatma esasına bağlı eserlerde, metin halkalarının teşekkülünde önemli bir öge olarak karşımıza çıkar. Hatta bazı eserlerde, *“şahıs kadrosunu teşkil eden fertlerden biriyle mekân arasında varlığı müşahade edilen çok yönlü alışveriş, mekânı vak'anın kahramanlarından biri haline getirir”* (Aktaş, 1998: 146). Denilebilir ki, böylece mekân şahıslaşır. Tıpkı Leylâ ile Mecnûn mesnevisindeki Necd Dağı ile Mecnûn arasında tesis edilmeye çalışılan ilgi böyledir.

Mekân tasvirleri, olay örgüsüne uzun soluk kazandırır. Her iki mesnevîde de mekân tasvirlerinde göze çarpacak seviyede gereksiz doldurmalar yoktur. Mekâna ait özellikler, hikâye kahramanlarının ruhî durumlarını daha iyi yansıtmak için birer aracı durumundadır. Her iki anlatıcı hikâye kahramanının ruhî hallerini, okuyucuya daha iyi yansıtabilmek veya anlatabilmek için mekânları minyatür halinde verir.

Tablo 7: Nizâmî ve Lârendeli Hamdî'de Mekânlar

	Nizâmî'de Mekânlar	Lârendeli Hamdî'de Mekânlar
1	Medrese	Mektep
2	Leylâ'nın Evi	Leylâ'nın Evi
3	Kays'ın Evi	Kays'ın Evi
4	Necd Dağı	Necd Dağı
5	Kâbe	Kâbe
6	Sahra	Sahra
7	Bağ	Bağ
8	Nevfel'in Sarayı	Nevfel'in Sarayı
9	Harp Meydanı	Harp Meydanı
10	Leylâ'nın Diyarı	Leylâ'nın Obası
11	Nişan-gâh	Nişan-gâh
12	Leylâ ile Mecnûn'un Türbeleri	Leylâ ile Mecnûn'un Türbeleri
13	Havuz	Havuz

Burada sıralanan bütün mekânlar, eserdeki şahıs kadrosunun oluşturduğu şartlara göre çok başarılı bir şekilde planlanmış, bazen resim, bazen minyatür şeklinde okuyucunun beğenisine sunulmuştur. Nizâmî ve Lârendeli Hamdî'nin mesnevîlerinde soyutlama esasına bağlı bir mekân anlayışı hâkimdir. Mekânlar, anlatanın bakış açısından süzölmüş tasvir edilirken gerçeklik endişesinden uzak kalabilmiştir. Geniş bir coğrafyayı kapsayan Arap yarımadasında, vakaya bir mevki tayin etme işi, okuyucuya bırakılmıştır. Mekânlar ya sadece isim olarak anılırlar ya da Leylâ'nın çadırının ve Necd Dağı'nın anlatıldığı kısımlarda görüldüğü gibi ayrıntılı tasvirlerle verilirler. Mekânların isimlendirilmesinde de bir tutarlılık görülmez. Kays'ın ailesiyle yaşadığı yer, bazen ev, bazen çadır olarak zikredilir bazen de saray olarak tanıtılır. Aynı zamanda Leylâ'nın evi kimi zaman çadır kimi zaman da saray olarak vasıflandırılır.

Mekânların hikâye içerisinde şekillenmesinde hiç şüphesiz müellifin içinde yaşadığı toplumun ve bağlı olduğu edebî geleneğin etkisi yüksektir. *“Kısa bir ifadeyle, sınırları belirsiz fikir ve hayal yetisine sahip olan insan, mekânı kendi elleriyle oluştururken aynı zamanda yaşadığı coğrafyanın, mekânın fiziksel özelliklerinden doğrudan etkilenir. Mekâna ait bu etki; değişik şekiller, görüntüler ve seslerle ifadesini bulan, çoğu zaman psikolojik hatta psikanalitik derinliği olan bir yığın anlamsal boyutluluktur”* (Erbay, 2010: 10). Nizâmî ve Lârendeli Hamdî'nin eserlerinde de bahsedilen bu bakış açısı rahatlıkla görülebilir. Şairler, kaynağını çöl kültüründen alan bir edebiyatın temsilcisi olmaları dolayısıyla Doğu menşeli kültüre ait mekân özelliklerini eserlerinde barındırdıklarını söylemek yanlış

olmaz. Tanpınar, Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde çöl'ün ne kadar hâkim bir unsur olduğunu şu tespit ve teşbih ile ortaya koyar; “*Leylâ ile Mecnûn, suyu sızdırdığı için serinleten o çok ince hamurlu testilere benzer. Her taraftan çöl sızar*” (Tanpınar, 1977: 139).

Yukarıda tablo şeklinde verdiğimiz mekanların tasviri ve hikâye içindeki konumları her iki mesnevideki benzer ve farklılıkları şu şekildedir:

Medrese: Mekânlar her iki mesnevide birbirine benzer özelliklerde resmedilmiş olsa da hikâyenin gidişatında farklı rol biçilen üç mekân bulunmaktadır. Bunlardan biri medresedir. Her iki mesnevide medrese, kahramanların eğitim aldıkları yer olsa da Nizâmî’de Leylâ ile Mecnûn beraber eğitim alırken, Lârendeli Hamdî’de ise Leylâ’nın eğitim aldığından bahsedilmez, sadece Mecnûn’un medrese eğitimi aktarılır. Bu minvalde Lârendeli Hamdî’nin Arap toplumlarında kız çocuğunun erkek çocuğuna nazaran geri planda bırakılması gerçeğine daha yakın bir görüntü çizdiği görülmektedir. Ayrıca medrese Nizâmî’de iki kahramanın arasındaki aşkın filizlendiği yer olarak da önemli bir unsurdur. Lârendeli Hamdî’de ise aşkın tohumları rüya yoluyla atılmıştır.

Necd Dağı: Diğer bir fark ise Necd Dağı’nda göze çarpmaktadır. Nizâmî’de Leylâ’nın kabilesiyle oturduğu, Mecnûn’un da üzerinde huzur bulduğu bir mekân olarak çizilen Necd Dağı, Lârendeli Hamdî’de ise kimsenin mekânı olamayacak kadar yabancı, yalnız ama asil bir yerdir. Hatta başındaki dumanlar onun Mecnûn gibi aşk derdine müptela olduğunun delili olarak gösterilir.

Bağ: Her iki mesnevide Leylâ’nın arkadaşlarıyla gezintiye çıktığı mekân olarak tasvir edilirken, üçüncü fark bu mekânda görülür. Nizâmî’de bu mekân ayrıca İbn-i Selâm’ın Leylâ’yı görüp aşık olduğu yerdir. Lârendeli Hamdî’de ise İbn-i Selâm, güzelliğinin methini duyduğu Leylâ’ya görmeden aşık olur.

Leylâ’nın Evi: Mecnûn’un Leylâ’yı görebilmek umuduyla bazen dilenci bazen de kör kılığında bir zavallı olarak sürekli ziyaret ettiği mekândır.

Kays’ın Evi: Seyyidi Âmirî’nin ve kabilesinin yaşadığı, Kays’ın da doğumunun gerçekleştiği mekân.

Kâbe: Mecnûn’un dermansız derdine deva bulmak için götürüldüğü kutsal mekân.

Sahra: Mecnûn’un kendisini kınayan kabilesinden başı açık, yalın ayak kaçarak kendisine sığındığı ve ömrünün sonuna kadar bağrında yaşadığı yabancı ve ıssız mekân.

Nevfel’in Sarayı: Nevfel’in Mecnûn’u alıp götürdüğü, ağırladığı, içerisinde içki ve saz meclislerinin bulunduğu, Nevfel ile sohbet ettiği, Nevfel’in sözünde durması için sitem ettiği mekân.

Harp Meydanı: Nevfel ile Leylâ’nın kabilesinin savaştığı mekân.

Leylâ’nın Diyarı/Obası: Leylâ’nın kabilesiyle yaşadığı yer. Nizâmî’de burası Necd Dağı olarak tarif edilirken, Lârendeli Hamdî’de ise Leylâ’nın diyarına bir yer tayin edilmeyerek soyut bırakılmıştır.

Nişan-gâh: Leylâ ile Mecnûn’un gözlerden uzak buluştukları mekân.

Leylâ ile Mecnûn’un Türbeleri: Leylâ ile Mecnûn’un yan yana gömüldüğü mekân.

Havuz: Mecnûn’un gölgesinde dinlendiği ağacın dibinden akan su.

6.3. Zaman

“*Anlatma esasına bağlı edebî eserlerin ilk vasfı, zamanın itibarî olmasıdır, yani itibarî bir alemde meydana gelen hayat tezahürlerini anlatmalarıdır. Bu alemde zamanın da itibarî olması tabiidir*” (Aktaş, 1998: 117). Anlatı türüne ait eserlerde zaman kavramı “vak’a zamanı”, “hikâyeyi anlatma zamanı” ve “hikâyenin anlatım süresi” mefhumlarından hareketle ele alınır. Bir vak’a muayyen bir vakitte meydana gelir; bu vak’a zamanıdır. Bu olay belirli bir süre zarfında yazar tarafından öğrenilir ve yine belirli bir zaman zarfında kaleme alınır; bu da anlatma zamanıdır. Kurmaca dünyada geçen vak’anın belirli bir sürede sunulması, anlatılması da anlatım süresi olarak tanımlanır.

Nizâmî ve Lârendeli Hamdî, eserlerinde vak'ayı nakletmeye şu beyitlerle başlarlar.

Nizâmî'nin Beyti		Lârendeli Hamdî'nin Beyti
K'ez mülk-e 'Arap bozorgvârî	Arap ülkesinde varmış soylu bir kişi	Ki var idi 'Arab mülkinde bir mîr
Bûde est be xubter diyârî (805)	Bu güzel diyarda varmış soylu bir kişi	Sehâ vü lu'f kânî vü cihân-gîr (733)

Beyitlerden de anlaşıldığı gibi her iki eserde vak'a görülen geçmiş zamanla anlatılmakta, hadisenin geçmiş zamanda vuku bulduğu ifade edilmektedir.

Nizâmî'nin bu hikâyeyi yer yer "Hikâyeyi söyleyen (804), Bu bahçenin güzelliklerini yazan kişi (1523), Hazine değerindeki bu eseri yazan (1759), Sazın erganunu çalan (1852), Mana incileri çıkarıcı dalgıç (2057), Bağdatlı büyük şair (2155), Fars kökenli halk bilgisi anlattı (2275), Masalı söyleyen ravî (2514)"; Lârendeli Hamdî'nin bu hikâyeyi yer yer "Bu hazinenin aslını bilen (731), Bu hikâyeyi anlatan (732), Hikâyeyi anlatan ravî (1211), Destanı nakleden (1711), Şiir elbisesine elbise diken kalem terzisi (2846), Hikâyeyi rivayet eden üstat (4406)" gibi sıfatlarla andıkları bir raviden duyduklarını/okuduklarını söylemektedirler. Esasen zamanın bu şekilde soyut ve belirsiz ifadelerle nakli, geleneksel anlatma tarzının bir tezahürüdür ve vak'a zamanı hakkında bize takvim ve saat ölçüleriyle karşılayabileceğimiz bir zamanı işaret etmez.

Her iki şairin eserine konu olan hadisenin vak'a zamanını mesneviden hareketle tespit etmek mümkün görünmemektedir. Vak'a bir müddet zarfında cereyan eder. Anlatıcı, bu vak'ayı; yukarıda belirtildiği gibi bir müddet zarfında öğrenir ve nakleder. Her iki eser okunduğunda da, ipucu bulmak zordur. Fakat Leylâ ile Mecnûn hikâyesi hakkındaki rivayetlerden hareketle vak'anın 1.H./7.M. asırda cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Yine hikâyenin içinde işaret edilen geleneklerin Arap kabilelerin hangi döneminde veya dönemlerinde geçerli olduğunu saptayabilecek güçlü işaretler bulunmaktadır. Bunların başında kız isteme, düğün ve cenaze ritüelleri gelmektedir.

Anlatma zamanına ait bilgilere gelince Nizâmî'nin eserine başlama ve bitirme tarihini mesnevi içerisinde ebced hesabıyla vermiş olduğu bilgiler ışığında öğrenebilmekteyiz:

Bu dört bin beytin çoğunu kaleme aldım	Gelin süslendi en güzel bezeklerle bezendi
Dört aydan daha kısa bir zamanda yazdım (404)	Eser se, fe, dal'da ³ Recebin son günü bitti (407)
Başka işler eğer meşgul etmeseydi beni	Tarihi açık söylersek beşyüz seksen dört
Ondört gecede tamamlardım bu eserimi (405)	Kitabın yazılış yılı beşyüz artı seksen dört (408)

Lârendeli Hamdî'de ise anlatma zamanına ait bilgilerimiz ise eserin bitiş tarihi olan 949 h./ 1542m. ile sınırlıdır.

Çeke ebced hürufını şümâre	Pes añlaya k'olur târîh-i mevzûn
Cümel üslûbî üzre aşîkâre (5419)	Tehayyürnâme-i Leylî vü Mecnûn (5420)

5420 nolu beytin ikinci mısraı ebced hesabıyla 949 h./ 1542m. tarihine denk gelmektedir. Lârendeli Hamdî'nin eserini ne kadar sürede nihayete erdirdiği gibi hususlar hakkında herhangi bir bilgiye şu ana kadar tesadüf edilmiş değildir.

Hikâyenin geneline baktığımızda Kays'ın doğduğu, büyüdüğü, mektebe gittiği ve Leylâ'ya aşık olduğu zaman, her iki eserde de özetleme tekniği içerisinde verildiği için çok hızlı bir şekilde gerçekleşir. Ancak, Kays, ile Leylâ'nın, birbirine aşık olduktan sonra, gizli gizli buluşmaları, aşklarını gizlemeye çalışmaları, aşkın ortaya çıkması, Kays'ın Mecnûn lakabını alması, gece gündüz Leylâ'nın adını zikrederek sokaklarda avare bir şekilde gezinmesi, özetleme tekniği içerisinde verilmesine rağmen, durgun bir kronolojik sıra izler. Bu vak'a zamanları, adeta, hikâyenin zamanını uzun soluklu kılmak için Nizâmî ve Lârendeli Hamdî tarafından, anlatıcıya dikte ettirilmiş gözükmektedir.

³ Ebced hesabına göre ث: se =500, ف: fe = 80, د: dal = 4'tür. Bu rakamların toplamı 584 h./ 1188 m. yapar.

Her iki mesnevîde yer alan üç hikâye okura belirli bir zaman kavramı vermeden, adeta önceden olmuş gibi vererek “geri dönüş tekniği” kullanılmıştır. Araya giren, müelliflerin şahsî hükümleri veya tavsiye niteliğindeki sözleri de hikâyelerde, zamanın edebî olarak işleyişini kesmekle birlikte dönemin edebî kaidelerine uygun düşmektedir.

Her iki mesnevîdeki vak’a zamanları şu şekilde gerçekleşir:

Tablo 8: Nizâmî ve Lârendeli Hamdî’deki Vak’a Zamanları

	Nizâmî	Lârendeli Hamdî
1	Kays’ın doğumundan önceki vak’a zamanı	Kays’ın doğumundan önceki vak’a zamanı
2	Kays’ın büyüdüğü ve medreseye başladığı vak’a zamanı	Kays’ın büyüdüğü ve medreseye başladığı vak’a zamanı
3	Leylâ ile Kays’ın birbirine aşık olduğu ve aşklarının açığa çıktığı vak’a zamanı	Leylâ ile Kays’ın rüya yoluyla birbirine aşık olduğu ve aşklarının açığa çıktığı vak’a zamanı
4	Kays’ın isminin “Mecnûn”a çıktığı vak’a zamanı	Kays’ın isminin “Mecnûn”a çıktığı vak’a zamanı
5	Mecnûn’un yaşadığı diyarı terk ederek çöllere düştüğü vak’a zamanı	Mecnûn’un yaşadığı diyarı terk ederek çöllere düştüğü vak’a zamanı
6	Leylâ’nın Mecnûn’a istendiği vak’a zamanı	Babasının Mecnûn’u arayıp bulduğu ve nasihat ettiği vak’a zamanı
7	Babasının Mecnûn’u Kâbe’ye götürdüğü vak’a zamanı	Leylâ’nın gezinti için bağa çıktığı vak’a zamanı
8	Leylâ’nın kabilesinin Mecnûn’a suikast hazırladığı vak’a zamanı	Leylâ’nın Mecnûn’a istendiği vak’a zamanı
9	Babasının Mecnûn’u arayıp bulduğu ve nasihat ettiği vak’a zamanı	Babasının Mecnûn’u Kâbe’ye götürdüğü vak’a zamanı
10	Leylâ’nın gezinti için bağa çıktığı; İbn-i Selâm’ın kendisini gördüğü ve babasından istediği vak’a zamanı	İbn-i Selâm’ın güzelliğinin methini duyduğu Leylâ’yı istediği vak’a zamanı
11	Nevfel’in Mecnûn’a rastladığı ve Leylâ’nın kabilesiyle savaştığı vak’a zamanı	Nevfel’in Mecnûn’a rastladığı ve Leylâ’nın kabilesiyle savaştığı vak’a zamanı
12	Savaşın sonra Mecnûn’un tekrar çöle gittiği; ceylanları kurtardığı, karga ile konuştuğu ve kocakarıya rastladığı vak’a zamanı	Leylâ’nın kabilesinin Mecnûn’a suikast hazırladığı vak’a zamanı
13	İbn-i Selâm ile Leylâ’nın evlendiği vak’a zamanı	Savaşın sonra Mecnûn’un tekrar çöle gittiği; ceylanları kurtardığı, karga ile konuştuğu ve kocakarıya rastladığı vak’a zamanı
14	Mecnûn’un babasının yeniden görmeye gittiği ve döndükten sonra öldüğü vak’a zamanı	İbn-i Selâm ile Leylâ’nın evlendiği vak’a zamanı
15	Dayısı Selim-i Âmirî’nin Mecnûn’u görmeye için götürdüğü be döndükten sonra öldüğü vak’a zamanı	Mecnûn’un babasının yeniden görmeye gittiği ve döndükten sonra öldüğü vak’a zamanı
16	Mecnûn’un vahşî hayvanlarla düşüp kalktığı vak’a zamanı	Dayısı Selim-i Âmirî’nin Mecnûn’u görmeye için götürdüğü be döndükten sonra öldüğü vak’a zamanı
17	İbn-i Selâm’ın öldüğü vak’a zamanı	Baharın tasviri ve Mecnûn’un vahşî hayvanlarla düşüp kalktığı vak’a zamanı
18	Sonbaharı tasviri, Leylâ’nın öldüğü ve Mecnûn’un bu haberi duyduğu vak’a zamanı	İbn-i Selâm’ın öldüğü vak’a zamanı
19	Mecnûn’un Leylâ’nın mezarı başına gelip ölmek için Allah’a yalvardığı vak’a zamanı	Sonbaharı tasviri, Leylâ’nın öldüğü ve Mecnûn’un bu haberi duyduğu vak’a zamanı
20	Akrabalarının, Mecnûn’un ölümünü duydukları ve defnederek türbe yaptıkları vak’a zamanı	Mecnûn’un Leylâ’nın mezarı başına gelip ölmek için Allah’a yalvardığı vak’a zamanı
21		Akrabalarının, Mecnûn’un ölümünü duydukları ve defnederek türbe yaptıkları vak’a zamanı
22		Zeyd’in rüyada Leylâ ile Mecnûn’u birlikte gördüğü vak’a zamanı

Genel olarak zaman algısı her iki mesnevîde büyük ölçüde benzerlik gösterdiği fakat oluş sırasında birtakım farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Leylâ’nın bağa gezintiye çıktığı zaman dilimi Nizâmî’de Leylâ’nın Kays’a istenme sahnesinden sonra olurken, Lârendeli Hamdî’de istenme sahnesinden önce gerçekleşir. Diğer bir fark

ise Leylâ'nın kabilesinin Mecnûn'a suikast hazırladığı vak'a zamanı, Nizâmî'de Mecnûn'un Kâbe'ye götürülme sahnesinden hemen sonra gerçekleşirken, Lârendeli Hamdî'de ise Nevfel'in ilk savaşından sonra gerçekleşir. Son olarak zaman olarak mevsimlerin kullanılması gelecek olayla ilintili olarak seçilir. Örneğin Leylâ'nın ölümünün aktarılacağı bölüm her iki eserde de sonbahar tasviriyle başlar.

7. LÂRENDELİ HAMDÎ'NİN NİZÂMÎ'DEN TERCÜME ETTİĞİ BEYİTLER

Tercüme kelimesi lügatte Arapça "terceme" kelimesinden tercüme; "çeviri" demek olup anlatımların bir dilden farklı bir dile çevrilmesidir. Toplumların birbirlerini tanımalarında, etkileşim kurmalarında, ilmî ve fikrî gelişmelerde köprü vazifesi görmüş bu etkinlik, kültürler arası temaslarda önemli rol üstlenmiştir.

Klasik Türk edebiyatında "tercüme", bugünkü "çeviri" anlayışını aşan bir anlam taşır. Klâsik Türk edebiyatında tercümenin şu şekillerini görmekteyiz:

- 1." Kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktarılarak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler" (Sak, 2012: 657).

Edebî eserlerde görülen çeviri tercihi ise genellikle genişletilerek yapılan çeviri şeklindedir. Yazar, kendini asıl metne bağlı saymayıp kendince hikâyeye eklemeler veya eksiltmeler yapar. Duygu ve düşüncelerini önemli gördüğü yerlere ekleyip kimi yerlerin sadece konusunu aktarır.

Medeniyetler bir ulustan diğer bir ulusa daha çok tercüme yoluyla girer. Klâsik Türk edebiyatında Fars şairlerinin kullandığı birtakım hikâyeye konularının yeniden kaleme alınması özellikle mesnevilerde önemli bir yer tutar. Edebiyatımızın önemli bir parçası olan Leylâ ile Mecnûn mesnevisi de kısmen tercüme kısmen telif yoluyla edebiyatımıza girmiştir. Tasavvufî öğretiyi sembolik bir dille, konu bütünlüğü içinde ele alan Nizâmî'nin eseri, Klasik edebiyatımız için başvurulan kaynak eser olma özelliği kazanmıştır. Daha sonra gelenler bu yolun ilk ustası sayılan Nizâmî'nin açtığı gediği genişletmiş, konuyu yeniden işleyerek hikâyeye kattığı yeni ayrıntılarla ona kendi şahsiyetinin damgasını vurmuş ve adeta yeni bir eser vücuda getirmiştir. "Bizim kadim şiirimizin temel anlayışı ve o çerçevede şairlerimiz için konudan ziyade o konunun ifade tarzı önemlidir" (Sucu, 2006: 13). Süleyman Nazif'in bu konuyla ilgili dile getirdiği örnek "Shakespeare'in Romeo ve Juliette isimli eserinin konusunun üç asır önce Dante Alighieri ve daha sonra diğer İtalyan ve İngiliz şairleri tarafından yazılmış olmasının Shakespeare'in eserinin bir şaheser sayılmasına mâni olmadığını kaydetmektedir" (Onan, 1956: 2). Başta Fuzûlî olmak üzere birçok şairimiz Leylâ ile Mecnûn mesnevisini kaleme alarak mevzuun anlatış tarzında, ifade hususiyetinde kendi şahsiyetlerinin damgasını vurmayı bilmişlerdir. Leylâ ile Mecnûn mesnevisi edebiyatımızda XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar her yüzyılda tercüme telif arasında gidip gelen örnekleri yazılmıştır.

Lârendeli Hamdî'de kaleme aldığı Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde kendisinden birçok motif katmakla beraber Nizâmî'den tercüme ettiğini düşündüğümüz beyitlerde mevcuttur. Bu beyitler şunlardır:

Tablo 9: Lârendeli Hamdî'nin Nizâmî'den Tercüme Ettiği Beyitler

Nizâmî'nin Beyitleri		Lârendeli Hamdî'nin Beyitleri
Şexsî do ze xeyl-e an cemile	O güzel Leylâ'nın kabilesinden iki kişi	İki kimse qarâbâtından anuñ
Goftend be şâh-e an qabile (1210)	Gidip, kabilenin reisine iletmişler bu işi	Didiler şâha hâlâtından anuñ (2261)
Hem haşmetgîr o hem haşemdâr	Hem haşmetliymiş hem saygın dostları varmış	Sa'âdet-mend idi hayl u haşem-dâr
Hem devletmend o hem diremdâr (1566)	Hem çok zenginmiş hem güç ve itibarı varmış	Mürüvvet kânı idi hem direm-dâr (1993)

Nexcîr-e do mâhe qeydem î n est Yek xâne 'iyâl o sedyem î n est (1879)	İki ayda ancak bunlar düştü tuzağıma Varlığım bu, yeter mi çoluk çocuğuma	İki aydan berü kaydum bulardur 'iyâlüm bî-ħad ü şaydum bulardur (2562)
Re'y-e to çe kerdî, er be taqđır Nexcîrger ü şodî, to nexcîr (1917)	O avcı olsaydı sen de av, ne düşünürdün? Tanrı'nın takdiri bu olsa, ne düşünürdün?	Ne iderdüñ eyle icâb itse taqđır Ki sen şayd olsañ u şayyâd o naħçır (2612)
Şukrâne-ye in çe mî pezîrî K'û seyd şod o to seyd-gîrî (1918)	Böyle olmadığı için nasıl şükredeceksin Çünkü o av sense avcı, buna ne diyeceksin	Bu şukrâneycün anı eyle âzâd K'o şayd oldu saña sen aña şayyâd (2613)
Hovzî şode çon felek mudevver Pâkîze vo xoş ço âb-e kevser (1959)	Felek misâli yuvarlak bir havuz oluşmuş Temiz, tatlı, sanki âb-ı kevser doldurmuş	Düzülmüş bir 'aceb ħavz-ı müdevver Laţîf ü pâk hem-çün ħavz-ı Kevser (2662)
Sâlih morġî ço nâge xâmûş Çon Sâlihiyan şode siyeh-pûş (1966)	İyi huylu, sanki Salih Peygamber'in devesi Siyahlar giyinmiş, Peygamber'in devesi gibi	Çü nâka Şâlih ol murġ-ı mücerred Giyinmiş şâlihîler gibi esved (2676)
Şod pîr zenî ze dîr peydâ Bâ ü şexsî be şekl-e şeydâ (1998)	Uzaktan bir kocakarı çıkmış meydana Yanında bir çılgın, geliyormuş o yana	İrağdan bir 'acûze oldu peydâ Bile bir şahş urınmış şekl-i şeydâ (2711)
Bedrûd ke rext-e râh bestem Der keştfî-ye reftegan nişestem (2414)	Elvedâ! Çünkü yol hazırlığımı yaptım Ahrete giden gemideki yerimi aldım	Esen kal sen ki ben raħtum götürdüm Gidecekler gemisine oturdum (3202)
Rûzî do ze rûy-e nâtevânî Mî kerd be ğusse zendegânî (2420)	Bir süre daha takatsiz, üzüntü içinde Birkaç gün daha yaşamış sıkıntı içinde	Belâ vü miħnet-ile düşdi bîmâr Diri oldu iki gün ol dil-figâr (3207)
Morġ-e felekî burun şod ze dâm Der maq'ad-e sıdġ yâft ârâm (2422)	Feleġin kuşu azat olmuş tuzaktan Tanrı katına çıkmış, kurtulmuş azaptan	Çün âzâd itdi murġ-ı 'ulvîyi dâm Maħâm-ı şıdġda pes buldı ârâm (3209)
'Arşî be tenâb-e 'arş zed dest Xâkî be neşîb-e xâk peyvest (2423)	Arşa ait olan arşın ipine el atmış Topraġa ait olansa topraġa batmış	Hevâyi idi cân tıtdı hevâyı Beden ħâkî idi ħâk oldu câyı (3210)
Giytiş Selâm nâm kerde V'iqbâl bedû selâm kerde (3257)	Etrafındakiler ona Selâm adını vermiş İstikbal selamla onu karşılamaya gelmiş	Virürdi baħt afa devlet selâmın Ki atası Selâm urmışdı nâmın (4244)
Der 'âlem-e eşġ geşte çâlâk Der xânden-e şî'rĥâ hevesnâk (2458)	Aşk yolunda koşar adım yürüyormuş Şiir okumaya da çok heves ediyormuş	Ṭarîġ-i 'işġ içinde cüst ü çâlâk Mizâcî nazm u eş'âra heves-nâk (4245)

Lârendeli Hamdî eserini yazarken, Fars edebiyatının büyük şairi Nizâmî'nin eserine öykünmek, hatta bazı yerlerde yukarıdaki tercüme beyitlerde görüldüğü gibi birebir takip etmekle birlikte; tamamen ona bağımlı kalmamış, hikâyeyi daha önce kaleme alınmış olan Leylâ ile Mecnûn hikâyelerinde anlatılagelen rivayetleri de esas alarak, ana metinden çok daha kapsamlı bir şekilde anlatmayı tercih etmiştir. Nizâmî'nin etkisinden sıyrıldığı özellikle hikâyenin anlatıldığı bölümde, Fars kültüründe olmayan yerli unsurları da eserine katarak özgün bir hüviyet kazandırmıştır. Bunu sağlarken konuşma diline özgü kalıp ifadeleri, deyim ve atasözlerini, yerinde ve başarıyla kullanmıştır.

8. SONUÇ

Lârendeli Hamdî (949/1542) yılında yazdığı Leylâ ile Mecnûn mesnevisini Kanunî'nin oğlu şehzade Selim'e sunmuştur. Lârendeli Hamdî daha çok Nizâmî'nin eserine bağlı kalmıştır. Eserinde Nizâmî, Câmî ve Nevâî'den söz etmiştir. Bununla birlikte şairin, Hamdullah Hamdî, Mektebî ve Hâtîfî gibi şairlerden de faydalandığı bir gerçektir. Motif bakımından Nizâmî'yle birlikte kısmen de olsa Hâtîfî'den de yararlanmıştı. Ancak bunların dışındaki şairleri de yer yer kaynak olarak kullanan Lârendeli Hamdî kendinden de yeni motifler eklemiştir. 5441 beyti bulan esere kendi yaşadığı yerli anane ve hayatı zaman zaman karıştırmayı da ihmal etmemiştir. Lârendeli Hamdî'nin eseri diğer eserlerle mukayese edildiğinde Şâhidî'den sonra beyit sayısı bakımından Türk edebiyatında bugünkü bilgilerimize göre ikinci büyük eserdir. Ayrıca eserin şahıslar açısından zengin bir kadroya sahip olduğunu da zikretmek gerekir.

Leylâ ile Mecnûn mesnevîsi aslında tasavvufî hayatta, mutlak hakikate ermek isteyen sâlikin (müridin) izlemesi gereken yolu tarif eden bir semboller yumağıdır. Esasen eser, tamamıyla akıl ve aşk çatışması üzerine bina edilmiştir. Akıl gözüyle bakıldığında anlamsızlaşan, kıymetini kaybeden hatta deli saçması sayılabilecek davranışlar ve söylemler, aşkın gözüyle eziyet verici ama esaslı bir öğretinin tezahürleri olurlar. Ve aşk, bir rüyada kendine bağladığı Kays'ta ilk değişim sürecini başlatır: Aklı temsil eden Kays ismi unutulur, yerini mazmunu aşk olan Mecnun ismi alır.

Bu çalışmamız da Nizâmî ile Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevîlerini olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân ve zaman olarak karşılaştırmaya tabi tuttuk. Lârendeli Hamdî'nin Nizâmî'den tercüme veya tercümeyle yakın olarak tespit ettiğimiz beyitleri tablo şeklinde vererek iki eser arasında ki benzerlik veya farklılıkları gözler önüne sermeye çalıştık. Şahıs kadrosunda Nizâmî'de bulunmayan Zeyd ve Pîr karakterleri dışında fark yoktur. Zamanı kurgulamada ise sadece Leylâ'nın bağa gezintiye çıkması ve Mecnûn'a düzenlenmek istenen suikastın oluş zamanı farklıdır. Mekânlara geldiğimizde ise isimlendirmeler dahil hepsi aynıdır. Sadece olayların gidişatına etkileri her iki mesnevîde farklılık arz etmektedir. Leylâ ile Mecnûn'un birbirine aşık oldukları mekân Nizâmî'de medreseyken, Lârendeli Hamdî'de ise bu olay rüya yoluyla gerçekleşmektedir. İbn-i Selâm'ın Leylâ'ya aşık olması Nizâmî'de Leylâ'nın bağda gezindiği esnada gerçekleşirken, Lârendeli Hamdî'de ise aşk Leylâ'nın güzelliğinin şöhretini duyarak gerçekleşmektedir. Görüldüğü gibi Nizâmî aşkın tohumlarının atıldığı zaman dilimlerine somut mekânlar tayin ederken, Lârendeli Hamdî ise aşkların filizlenme sahnelerini rüya ya da görmeden aşık olma yoluyla gerçekleştirerek somut bir mekân tayin etmez. Her iki eser arasındaki en önemli benzerliğe gelecek olursak, Lârendeli Hamdî'nin tıpkı Nizâmî'nin eseri gibi tasavvufî niteliği yüzeysel olan, platonik nitelikli beşerî bir aşk seviyesinde kalmış olmasıdır. Orhan Okay'ın da ifade ettiği gibi; *"Leylâ ve Mecnûn'undaki aşk birçoklarının zannettiği gibi ilâhî tasavvufî bir aşk değildir. Ama mistik bir aşktır. Dünyevî, yani özel terimi ile mecâzî aşkın, yüce bir duygu hâlinde ilâhî aşka ulaştığı düşünülebilir"* (Okay, 2001: 136). Ama Lârendeli Hamdî bunu açıkça ifade etmiş değildir. Leylâ vü Mecnûn'da konunun işleniş seyri içinde, Leylâ'yı, mutlak olan güzelliği temsil eden bir varlık olarak ele almak ve yine Mecnûn'u, bu varlığa kavuşma arzusu taşıdığı hâlde, bu aşk için yanıp tutuşan bir gariplik derviş olarak görmek de mümkündür.

KAYNAKÇA

- Alizâde, M. (1941), *Târîh-i Edebiyyât-i Azerbaycan*. çev. H. M. Sadîk. Tahran.
- Aktaş, Ş. (1998), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Araslı, H. (1958), Leylâ ile Mecnûn Hakkında, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*.
- Banarlı, N. S. (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Cefer, M. (1982), *Nizâmî'nin Fikir Dünyası*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü.
- Erbay, N. *Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi (İnceleme – Tenkitli Metin (Basılmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Erzurum 2012.*
- Erbay, E. (2010), Mesnevi Mekân, *Edebiyat Ortamı*, ss. 14-49.
- Güler, Z. (1999), Leylâ ve Mecnûn'da Evlilik ve Aile Teması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 101-128, Elazığ.
- İpekten, H. (2015), *Fuzûlî Hayatı-Sanatı-Eserleri / Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Akçağ yay. Ankara.
- Kanar, M. (1985), "Nizâmî-i Gencevî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, TDV., İstanbul.
- Kaplan, M. (1985), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Kartal, A. (2013), *Doğu'nun Uzun Hikâyesi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Kütük, R. (2002). *Lârendeli Hamdî: Leylâ ile Mecnûn (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)* (basılmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Danışman: Numan Külekçi, Erzurum.
- Levend, A. S. (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Masiniyon, L. (1943), *Mesâib-i Hallâc*, çev. Ziyâuddîn Seccâdî, Tahran.
- Miyasoğlu, M. (1998), *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Mohamed, B. S. (2004), *Lârendeli Hamdî: Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Lârendeli Hamdî'nin Eseri Cilt 1 (İnceleme)*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Danışman: M.A. Yekta Saraç, İstanbul.
- Okay, O. (2001), *Silik Fotoğraflar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Onan, N. H. (1956), *Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn*, Marif Basımevi, Ankara.
- Rousseau, A. M. ve Cl. Pichois. (1994), *Karşılaştırmalı Edebiyat*, Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yazgan, MEB. Yay. İstanbul.
- Sak, V. A. (2012), Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Geleneğe Mantık't-Tayr Tercümeleleri, *Turkish Studies*, Volume 7/4 p. 655-669, Ankara.
- Sucu, N. (2006), Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 127-130, Konya.
- Servetiyân, B. (1957.) *Endîşehâ-yı Nizâmî-i Genceî*, İntişârât-ı Aydın, Tebriz.
- Tarlan, A.N. (1922), İslam Edebiyatında Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi, (Basılmamış Doktora Tezi), Milli Ktp. 06 M1 K. Yz. B. 319, İstanbul.
- Tokmak, A. N. (2013), *Nizâmî-yi Gencevî Leylâ ile Mecnûn*, Say Yay., İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).